

Леся МУШКЕТИК

ЗБИРАННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ ПРО УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ МАТЯША КОРВІНА

Історичний фольклор про відомого угорського правителя часів середньовіччя — короля Матяша Корвіна в західно-українському фольклорі репрезентований казками, легендами та переказами. У різні періоди ці твори доволі активно збиралися та публікувалися, а також вивчалися як місцевими, так і фольклористами та істориками інших регіонів та країн. У наш час вони носять узагальнюючий характер, містять чимало міжнародних паралелей, досліджень тематики та сюжетики творів.

Ключові слова: фольклор, король Матяш, угорський, український, збірники, дослідження, жанри, твори.

Угорський король Матяш Корвін (лат. Mathias Corvinus) (1443—1490) з родини Гуняді був одним із найвизначніших правителів пізнього середньовіччя в Центральній Європі. В часи його правління зріс політичний, економічний та культурний потенціал держави, велися переможні війни проти турків. Невдовзі по смерті його особистість стала легендарною. Вчинки славетного короля ще за його життя почали передаватися в анекдотах, описувати в історичних піснях. У письмовій формі латинською та угорською мовами збереглася невелика частина джерел про нього з XV ст., кілька переказів увійшло в літописи, є збірка анекдотів, укладена Галеотто Марціо, та більшість уснопоетичних творів було складено і побутувало в наступні віки. Значний вплив на традицію мали популярні міжнародні оповіді про перевдягненого короля, царя Соломона тощо, цей образ увійшов також у літературу.

Фольклорна традиція про Матяша існувала безперервно протягом п'яти століть, і народи Європи добре зберегли пам'ять про нього. Образ короля Матяша найліпше втримався передусім на тих територіях, де поширювалася його тодішня влада. Багатий фольклор про короля Матяша є не лише в угорців, а й у народів, які проживали з ними в одній державі — словаків, румунів, українців-русинів, хорватів, словенців, німців. У південнослов'янських народів він виступає як герой юнацьких пісень, у словаків та українців зустрічається переважно у прозовій творчості. Західноукраїнська усна словесність протягом кількох століть зберігає пам'ять про угорського короля, хоча зрозуміло, що з часом ці події ідеалізуються чи переоцінюються, починають пов'язуватися з іншими іменами тощо. Сюди долучаються мандрівні казкові мотиви, які переходять від народу до народу.

Усні перекази й казки про короля Матяша в українській традиції здавна привертали увагу багатьох збирачів та дослідників фольклору. Так, із середини XIX ст. вони серед інших публікувалися в часописах, таких як «Листок», «Місяцеслови» (церковні календарі), «Підкарпатська Русь» та ін. Казка «Король Матяш» з приписом у дужках «тото не приповідка ино правда» ввійшла до невеликої збірки «Казки / зібрав Ігнатій з Никлович» (Львів, 1861), тексти якої згодом стали частиною збірника М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» (К., 1876).

Українські твори про відомого владника вміщують в ті часи й угорські видання, зокрема це часопис Угор-

ського етнографічного товариства «Етнографія». Так, Іштван Семан у 22 числі за 1911 рік публікує кілька текстів українських казок про Матяша, зокрема повну версію казки про Матяша і Поган-дівча, а також казки з мандрівними сюжетами, куди долучилося ім'я Матяша — «поділена нагорода», «мудра дівчина і король» та ін. Інший фольклорист регіону, якому належать також збирання і видання народних пісень [2; 3], Михайло Врabelь, у четвертому числі за 1893 р. угорською мовою подає казки закарпатських українців. Серед інших знаходимо два рідкісні варіанти, вочевидь, безпосередньо перейняті з угорської традиції. Один із них — про смерть короля — називається «Як помер король Матяш». Тут ідеться про короля, що був дуже справедливим зі своїм народом, тому великі пани постійно інтригували проти нього. Один підступний вельможа проникнув в палати й устромив ножа в Матяшеве серце. Король вигукнув: «Тисни на ножа, тисни, заради витискаєш справедливість з держави». Той натиснув, король помер, і відтоді не було правди в державі, та й не буде ніколи. Подібні оповіді про смерть Матяша зафіксовані також в південнослов'янському та угорському фольклорі.

Інший маловідомий сюжет, записаний Врabelем, називається «Як країна потрапила до рук німців». Вдова Матяша вела вільний спосіб життя і дуже любила красивих, хвацьких чоловіків. Їй сподобався один німець, і вона пішла за нього заміж, а як власний посаг подарувала йому державу. Таким чином без будь-яких воєнних дій країна перейшла до рук німців. Так у творі пояснено історичний факт втрати незалежності Угорщиною, яка після розгрому країни турками під Могачем (1526 р.) була розділена на три частини, одну з них захопили Габсбурги, які згодом надовго осіли на угорському престолі.

Поміж 1896 та 1903 роками шість експедицій по колишній Угорській Русі здійснив Володимир Гнатюк, який також зафіксував декілька сюжетів про Матяша, що ввійшли до його шеститомного видання матеріалів про народну творчість регіону [5; 6; 7]. Це, зокрема, кілька казок, згрупованих під однією назвою «Про Матяша краля», записаних на Закарпатті: повна версія казки про Матяша і Поган-дівча, твори на сюжет «поділена нагорода» та ін. У колишньому Бач-Бодрогському комітаті (нині Сербія) Гнатюк записав від українців-русинів казки

«Король Матяш зменшує роботизну», «Король Матяш проучує ліниву дівку» на мотив «хто не працює, той не їсть» та ін. В останній йдеться про Матяша, що приходиться до дуже лінивої дівчини й вчить її працювати. Цікаво, що українська казка про селянську дівчину містить загалом стереотипні для міжнародної та української традиції загадки і відповіді на них, однак одна з них, вочевидь, перейнята з угорської, бо в українських творах її не зафіксовано, це наказ короля селянам *здерти кожу з млинового каменя*, на що мудра бирівська дівка (дочка старости) ставить умову королю спершу вбити камінь, бо вони, мовляв, не можуть здирати шкіру з живого.

Записи народних пісень, казок, легенд, переказів анекдотів та ін., зроблені Гнатюком дуже точно фонетично, без будь-яких змін, з науковою паспортизацією: «Записуючи свої матеріали, я тримався тої засади, щоби записати всьо, слово в слово, а не пропустити нічого, «ніже тієї коми». Вправді не зискали через те матеріали на красі і стали може за тяжкі пересічному осьвіченому чоловікови до читання, але за те задержали свою фільольогічну вартість; а про се й найбільше розходило ся мені» [5, с. X].

Цінна збірка закарпатських легенд та переказів «Народні оповідання про давнину: история Подкарпатської Русі в переказах» (1925 р.) належить літературознавцю, фольклористу та педагогу Корнелі Заклинському. До збірки ввійшли історичні та топонімічні перекази, зокрема немало про угорських діячів — короля Матяша, Лайоша Кошута, князя Ракоці та ін. Твори зі збірки («Як Матяш дістав ропляний колодязь», «Як дідо трьох цапів здоїв» та ін.) неодноразово перевидувалися у збірках післявоєнного часу — «Легенди Карпат» (1968), «Легенди нашого краю» (1972), «Матяш, король Русинів» (2001) та ін.

Один із засновників ужгородської «Просвіти», головний редактор чотирнадцяти випусків її «Наукового збірника» Іван Панькевич у свою монографію «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей» (Прага, 1938) умістив також хрестоматію з фольклору. Є тут і казки, зокрема деякі мандрівні сюжети, що рідко трапляються в регіоні: мотив Ікара, «голового короля» (казка «король і ткачі») тощо. Панькевич записав також легенди про Ісуса Христа, святих, царя Соломона, історичні та ін. перекази, усні оповідання, серед них популярну

казку про короля Матяша (Мачка-краля) та оповідь про Лайоша Кошута.

З другої половини ХХ ст. аж по наш час Матяшівський фольклор публікується в закарпатських збірках. Переважно це зразки з уже опублікованих джерел, хоча трапляються й новіші записи. Збірки ці є доволі різноплановими, казки в них можуть групуватися за місцевістю, жанрами та темами, чимало репертуарних збірок одного оповідача. Вони мають як популярне, так і наукове спрямування [9; 11; 14]. Деякі казки записані в інших регіонах Західної України, на Галичині, Буковині, Івано-Франківщині [10; 25].

Найдужче вплинув на українську традицію, вочевидь, угорський фольклор про Матяша, який зберігся на Закарпатті [38; 39]. Найбільше угорських творів Закарпаття про Матяша (усього 15) увійшло до збірки Я. Геці «Народні казки та перекази з Унга» (1989) з серії «Новий збірник угорської уснопоетичної творчості». Це новелістичні казки «Король Матяш і жадібний суддя», «Три загадки», «Король Матяш змушує працювати панів», «Собачий ярмарок у Буді», «Матяш і мудрий пчаник», «Матяш висміює панів», «Вчися поваги», «Лихий чашник короля Матяша», «Матяш слугою» та ін. Є вони і в інших збірниках краю — М. Пуцько «Вогнегасний птах» (1992), «Король Матяш ріже дерева», М. Кочішне Сірмаї «Казки Верхньої Тиси» (1956) та ін. [38].

Немало збірок казок підготував викладач Ужгородського університету Іван Сенько. Серед кількох записаних ним творів про Матяша є рідкісний твір «Про царицю як писанку» [28, с. 307—308], вочевидь, пізнішого походження, бо зафіксований лише в одному варіанті. Одному гончареві сподобалася дружина Матяша, «яка йшла на прогулянку в шовках та золоті», вона здалася йому куди красивішою від його власної дружини. Про це він розповів воякові, в якого перебрався Матяш. Той вирішив довести гончареві, що він помиляється й для цього попросив вибрати найкраще з білих яєць та писанок. Гончар вибрав одну писанку. Коли він відвернувся, Матяш очистив писанку, поклав до решти, й гончар побачив, що всі яйця однакові. Король пояснив йому, що він дивився на царицю, як на писанку, тобто цариця просто пишно і яскраво вбрана, а так вона нічим не краща за дружину гончаря. Потому вояк зі-

знався гончареві, хто він насправді, і подарував його дружині «шовковий і позолочений» одяг. Казка підсумовує: «Розумний був король, знав, як з ким говорити» [28, с. 308].

Казки та перекази з угорськими мотивами, серед них і про Матяша, трапляються в численних збірках, підготовлених письменником та фольклористом Юрієм Чорі [26; 27]. Це, зокрема, топонімічні легенди, перекази та ін. Як бачимо, давні твори тут отримують сучаснішу інтерпретацію. Так, у переказі «Соляний колодязь» — про Матяша та богатира Кинижа — розвинуто прикінцеву думку про те, кому має належати вода. Згадано сучасних газд унікальних вод — «нових українців», які беруть гроші за воду. Тож оповідач вважає, що й зараз потрібна була б подібна грамота про право людей на власну воду, підписана президентом. Оповідач з іронією запитує: «Але чи знайдеться нині між русинами такий Павло Киниж-патріот? Та й чи буде здібний український Матвій Корвін до того, аби зробити добро закарпатським русинам?» [27, с. 144].

2001 року в Ниредьгазі в Угорщині побачив світ збірник матеріалів про короля Матяша, який упорядкував Ігор Керча [16]. Тут вміщено закарпатські русинські та деякі угорські (у перекладі) народні казки та перекази про Матяша, а також історичні дослідження про короля, пов'язані із Закарпаттям (Е. Малюса, Є. Перфецького, самого І. Керчі). У передмові автор з'ясовує місце Матяша Корвіна в історії та фольклорі Закарпаття, дає огляд збирання і дослідження закарпатського фольклору про нього, аналізує окремі сюжети. Тексти подано в перекладі І. Керчі русинською мовою, точніше версією, яку він вважає русинською, хоча оригінальні, друковані варіанти цих творів є відмінними. У кінці вміщено дані про історичних осіб та додатки — коментарі до текстів казок, література та словничок.

Оригінальні версії про Матяша з території сучасної Словаччини, всього 17 текстів, записала та проаналізувала Надія Вархол, співробітниця Музею української культури в Свиднику [1]. В одному з варіантів, записаних Н. Вархол, йдеться про відміну панщини Матяшем, хоча насправді ця подія відбулася набагато пізніше.

Фольклор про короля Матяша цікавив багатьох дослідників, зокрема про нього писали угорські, чеські, словацькі вчені, дослідники з Сербії, Хорватії,

Словенії та ін. [12; 30; 37]. Ґрунтовне дослідження слов'янської народної традиції про Матяша у народів вздовж Дунаю під назвою «Угорський король Матвій Корвін в слов'янській усній словесності» (ЗНТШ, 1906—1906, т. 67—70) [13] здійснив Зенон Кузеля. Він зауважив, що з Матяшем пов'язувалися різні традиції, з одного боку, цей фольклор має багато спільного, а з іншого — він позначений національною своєрідністю. Учений твердив: «Його популярність справді надзвичайна: про нього знають не лише Угри та його тісніша вітчизна, але й інші народи, що замешкали або мешкають у пограничному краї. Сербо-Хорвати оспівують його у своїх епічних і жіночих піснях, а Словінці оточили його таким німбом героїзму і таємничості, який припадає на долю лише національним героям. Слава його імені і подвигів пішла навіть на північ і удержала ся донині в оповіданнях українських гірників Угорської і Галицької Русі. Згадки про Матвія полишили ся також у словаків і дали початок баладі, яка розійшла ся по Моравії, Чехах і Лужицькій Сербії» [13, с. 1].

З історичного боку етнографією і фольклором Закарпаття цікавився декан філософського факультету Братиславського університету Євген Перфецький. Йому належать статті про короля Матяша Корвіна у фольклорі Закарпаття [37].

Дослідженням закарпатської оповідальної традиції про відомого можновладця займався дослідник закарпатського фольклору Петро Лінтур, який зібрав 20 творів про короля в тогочасних Марамороській та Уточанській жупах (областях) і надрукував їх у часописі «Народна школа» [15, с. 124—134]. У своїй статті Лінтур пише про хибність припущення Перфецького та угорського етнолога Бели Ґунди, за яким ці перекази поширилися лише з району Ужгорода. Він вважає, що вони утворювалися і в інших місцевостях, а також різними шляхами — через наймитів, лісосплав, книжним шляхом — запозичувалися в угорців Алфьолда — Великої угорської низовини. Із порівняльних студій Петра Лінтура, окрім згаданих, слід назвати його статті про історичний фольклор, Ференца Ракоці II та імператора Франца Йосифа, королевича Марко у фольклорі Закарпаття, написані ним ще до Другої світової війни. Кілька казок про Матяша ввійшло до збірника «Три золоті слова» (1968), опублікованого по смерті вченого, а також до інших видань.

У наш час Іванові Сеньку належить дослідження про відображення подій угорської історії в українському фольклорі [21, с. 84—88]. Історичний фольклор про Матяша вивчав відомий галицький фольклорист Василь Сокіл [24; 22, с. 91—96], який розглянув основні сюжети циклу і навіть їх міжнародні паралелі, простежив основні особливості формування цих історичних наративів.

Низку статей про фольклорний образ Матвія Корвіна підготувала Л. Мушкетик, розділ про нього ввійшов до її монографії про фольклор українсько-угорського порубіжжя [18; 19]. Дослідниця зробила огляд основних досліджень, мотивів та сюжетів про Матяша, проаналізувала основні риси його образу в наративах українців-русинів, порівняла ці твори з подібними українськими та угорськими, окреслила особливості запозичень та трансформацій. Таким чином, значну частину мандрівних та ін. сюжетів про Матяша закарпатські українці запозичили в угорців, до деяких українських казок ім'я Матяш просто долучилося, як один із варіантів таких персонажів, як король, пан, суддя, піп тощо, тобто вони виконують одну й ту саму функцію, та є в українському фольклорі й оригінальні сюжети про відомого правителя.

Українські твори викликали інтерес і угорських вчених. Останні вважають, що слов'янські народні оповіді є цінним матеріалом для вивчення не лише слов'янської, а й угорської фольклорної традиції. На думку відомої угорської фольклористки Текли Дьомьотьор, вони свідчать про побутування багатого та яскравого фольклору про Яноша Ґуняді і короля Матяша у народів, які живуть поруч, і які зберегли чимало фактів історії, забутих угорським народом [29, р. 270].

Серед дослідників, які розглядали угорську усну традицію в контексті слов'янської, слід назвати відомого етнологу Белу Ґунду. Йому належить праця «Угорсько-слов'янські етнографічні зв'язки», вміщена в збірнику «Угорщина і слов'яни» за 1942 рік [31, р. 165—185], присвяченому літературним, мовним, історичним, культурним взаєминам угорців і слов'ян, питанням впливу угорської фольклорної традиції на слов'янську. Так, він свідчить, що в хорватській народній поезії часто з'являються герої угорської історії (Янош Ґуняді, король Матяш, Мігай Сіладі та ін.). Ґунда виявляє гарне знання закарпатського

фольклору, згадуючи сюжет про звільнення Матяшем Невицького замку від Поган-дівки. На його думку, русинські наративи про Матяша виникали в районі Ужгорода й звідтіля поширювалися далі в область Земплена та в Галичину. На матеріалі угорсько-слов'янських контактів у матеріальній та духовній культурі Ґунда робить висновок, що слов'янські елементи в угорців є статичними, пов'язаними з географічними й історичними особливостями краю, натомість угорські елементи у слов'ян — динамічними, дотичними до людини та суспільства.

Відомий угорський фольклорист, політичний і культурний діяч Дюла Ортутаї, який у різні періоди очолював ряд наукових установ — Угорське етнографічне товариство, Відділ досліджень фольклору та етнографії Академії наук — був головним редактором журналів «Етнографія», «Народна культура — народне суспільство» і т. д., цікавився й угорсько-слов'янськими, зокрема угорсько-українськими зв'язками. Він писав: «Нам нагально необхідно якомога повніше познайомитися з усною народною поезією наших сусідів, особливо з тією її частиною, котра свідчить про живий плідний зв'язок з угорською історією й угорською культурою» [36, р. 56]. Цей зв'язок Ортутаї виявив, вивчаючи історичний фольклор, аналізуючи образи історичних героїв короля Матяша, Лайоша Кошута, князя Ференца Ракоці II у фольклорі народів Східної Європи, зокрема українців-русинів. Це, зокрема, дослідження «Два народи Ракоці» (1939). Він вперше в угорській фольклористиці дослідив у соціальному та ін. контексті особистості окремого оповідача, талановитого казкаря, русина за походженням Мігая Федича — «Федич Мігай розповідає» (1940).

У наш час вивченням угорської та слов'янської традиції про короля Матяша займається угорська дослідниця І. Кріза [12; 31; 32; 33], яка була упорядником збірника студій і матеріалів про короля Матяша в народній традиції (1990), присвяченого 500-річчю з дня його смерті. Кріза аналізує образ Матяша в уснопоетичній творчості сербів та хорватів, словенців, карпатських українців, чехів, словаків, його значення в європейській культурі (розділ в останній монографії «Король Матяш в уснопоетичній творчості сусідніх народів»). Вона зазначає, що фольклор про Матяша є в кожного народу Карпатського регіону, з одного боку, він схожий, з іншо-

го — має свої відмінності, як у жанрах, так і в сюжетиті. У своїй монографії Кріза виокремлює такі основні тематичні цикли Матяшівської фольклорної традиції у різних народів: *Сакральний герой*. Тут йдеться про вибори короля, міфічні прикмети: королем стає невідомий герой; на його тілі особливі знаки; залізний стіл, золотий хліб пророкують королювання; власник зеленої галузки, що розквітла, стане вибраним; корона — подарунок Бога (тричі підкидають); чарівний голуб приносить корону; з неба прибуває лист; надприродна істота (ангел) приносить корону; за рішенням Бога корона спускається на голову вибраного; пани приймають Боже призначення, що йде супроти їхніх намірів.

Матяш, непереможний. Сюди належить тематика про боротьбу з турками, німцями, рідше надприродними істотами. Героїчна боротьба відбувається в наступних мотивах: Матяш вступає в союз для перемоги ворога; невідомі надприродні сили допомагають Матяшу; Матяш перший серед воїнів; у боротьбі королю допомагає витязь надзвичайної сили; він має надприродні (чарівні) знання; звільняється з ворожого полону хитрощами (з допомогою коханки); майно переможеного ворога стає власністю короля.

Смерть короля. За епічним каноном герой гине в бою, йому належить геройська смерть. Однак Матяшівська традиція подає наступні випадки смерті короля: він може вмирати від отруєння суперником, а чи підступно заколотий шпагою. Це одна версія смерті короля: Матяш з військом потрапляє до печери і чекає на визволення [32, р. 193—197].

Щодо угорської фольклорної традиції про короля Матяша, то, на думку Крізи, її витоки слід шукати в пізній середньовічній літературі й міжнародному фольклорі. Вона репрезентована переважно жартівливими казками та анекдотами, переказами, прислів'ями та приказками, класичні казки складають лише кілька типів.

Щодо закарпатської української традиції про відомого правителя, то Кріза виокремлює кілька тематичних циклів про нього: «1. Обрання Матяша королем; 2. Перемога надприродної істоти; 3. Встановлення справедливості перевдягненим королем; 4. Мудрий король та людська мудрість; 5. Роль короля, готового прийти на допомогу, у формуванні мікросередовища» [12, с. 61]. У свої дослідження

карпатоукраїнської традиції про Матяша (одна з її статей перекладена українською мовою і опублікована в журналі «Народна творчість та етнографія» [12, с. 60—65] вона залучає не лише закарпатський та угорський матеріал, а й міжнародні джерела та дослідження.

Кріза робить висновок, що порівняно з угорською, в українській уснословесній творчості значно менше анекдотів про Матяша, і вона позначена яскравим місцевим колоритом: «Характерною особливістю українських переказів є те, що герой походить з певної місцевості. Слуга на ім'я Матяш працює у русинського попа, він сам русин і народився в місцевості, в якій і записано переказ. Ці та подібні елементи належать до специфіки переказів... Однак ми знаємо, що в традиції інших народів (словаків, сербів) перекази про Матяша не включають цих елементів, або ж лише спорадично» (Komorovsky, 1957, s. 112). «Тут король є будайським вельможею, і лише подія вказує на місцеве походження. У закарпатському фольклорі зв'язок короля й народу особливо підкреслюється, є підтвердженням вже сказаного» [Komorovsky, 1957, s. 65].

Та найбільше уваги дослідники присвятили казці про Матяша і Поган-дівча / Поган-дівку, що живе в численних варіантах і містить кілька сюжетних ліній. Ця чарівна казка побутує лише в українському фольклорі. Король тут іменується також Матяшем, Матієм, Матвієм, Матвієм Корвіном, Мачко-кралем. Оповідь про Матяша долучено до творів про закарпатські замки, зокрема Невицький. Легенди про замки, до прикладу Ужгородський, Мукачівський, Боржавський та ін., дуже поширені у краї, вони пов'язуються з різними війнами, їх володарі часто є жорстокими іноземцями [8]. Поган-дівка зображена і як володарка замків в Пудгороді (зараз Словаччина) та Надьгаласі (Угорщина) (записи Н. Вархол). Дослідники по-різному тлумачать походження цього казкового персонажа, антипода головного героя-переможця. На думку В. Мельника, який присвятив свою монографію відображенню історичних подій Закарпаття у фольклорі [17], атрибут *туркєня*, що зустрічається в деяких варіантах, додався пізніше, у час турецьких нападів на землі Європи, адже Закарпаття ніколи не було під турками. Він припускає, що Поган-дівча могла бути жорстокою поміщицею, сестрою одного із Другетів, які

мали величезні землеволодіння в Ужанському комітаті. В одному з варіантів вона завдає великої шкоди брату (Юрію?) Другету, який і вбив її [17, с. 42]. У свою чергу, П. Лінтур вважає боротьбу Матяша з Поган-дівкою символом боротьби християнського населення Угорщини з турками, він порівнює твір з билиною про Іллю Муромця та Ідолище Погане. Між тим, Перфецький твердить, що в творі відбилися набагато давніші події, ніж за часів Матяша, а саме боротьба в Галичині та Закарпатті з татарами, печенігами, половцями та ін. варварськими племенами. Вочевидь, по-своєму має рацію кожен з дослідників. Сам образ Поган-дівки міг виникнути на основі давніх міфологічних уявлень про тотемних тварин, духів-покровителів жіночого роду. Поган-дівка має пташині лапи замість ніг, ця ознака є атрибутом демонологічних істот, приміром, у народних казках у відьми є хатка на курячих ніжках, баба-яга має косяну ногу, а хлопець-залицяльник, що має копита замість ніг, виявляється чортом. Є й згадки про її перетворення, метаморфози, володіючи кінськими копитами, вона летить як кінь, не можуть її наздогнати, а завдяки качиним лапам вона може плавати, може й море переплисти. У народних казках люди часто перевіряються в різних звірів — чи їх самих перетворюють ворожбити — й набувають звіриних властивостей. У перетвореннях відбилися погляди людей на природу, як вічний кругообіг, в тому числі й людського життя.

Отже, Поган-дівча (Поган-дівка), туркєня, з одного боку, символізує жорстокого правителя-чужинця (погана), а з іншого — язичницькі сили (*rogány* — погань, з угорської — *язичник, язичницький*), і вже цим ворожа для місцевих мешканців. Цікаво, що саме слово, що походить з лат. *raganus* (мешканці околиць, сіл) є слов'янським запозиченням з угорської мови і має в останній, окрім указанного, основного такі значення: нехрещений, гяур (давнє); невіруючий, безбожник; жорстокий, паскудний, суворий.

У записах Н. Вархол є цікавий сюжет про дитячі роки Поган-дівчати. Виявляється, що вона народжена з «переміну», тобто її матір перемінили перелесниці за «нечисту дитину», звідси качині лапи, чи навіть кінські копита. Вона дуже швидко дорослішає, що теж є ознакою її надприродного, богатирського походження. У неї звіриний голос, який можна за-

глушити лише ревом великого стада, бряжчанням тисячі дзвіночків та галасом. До формування образу Поган-дівки долучилися й вірування українців-русинів про певні магичні дії. Так, вона вміє «крутити» й «прикрутити» людину, що знаходиться на значній відстані. В одній із версій зі Словаччини вона кип'ятить спідню білизну свого чоловіка, тобто варить і обертає одяг, і він (її чоловік) прибуває до неї без голови, бо загинув у боях з татарами [1, с. 148].

Водночас Поган-дівка як місцевий персонаж наділена реальними рисами жорстокої поміщиці-самодурки, яка жорстоко визискує своїх кріпаків. Вона «мучила людей, мусили іти на роботу, на панской» [1, с. 145]. У записах Н. Вархол зустрічаємо й деталі, відсутні в інших творах про господарку замку. Так, вона змушувала робити людей маленькі вікна, або ж замащувати їх глиною, лишаючи лише одну щибку. Дослідниця вважає це віддзеркаленням дійсного тогочасного закону. Коли будували замок, Поган-дівка вигнала на роботу усіх людей, від старого до малого, біла їх батогом, змушувала селян приносити на верхівку гори солодке молоко та яйця, і з них мурувати стіни замість води й піску, в деяких варіантах — додавали материнське молоко, аби стіни були міцнішими. Цей мотив знаходимо в європейському фольклорі, приміром, у відомій угорській баладі «Дружина каменяра Келлемена» — зміцнення стін фортеці Дева, які після зведення на ранок щораз руйнуються, відбувається за рахунок людського жертвопринесення, а саме — домішування до розчину людських кісток і крові. Жертвою стає дружина дванадцятого каменяра Келлемена, яка на своє лихо прибула до чоловіка першою.

Образ самого Матяша теж розкривається дослідниками. Зокрема, вони наводять чимало міжнародних паралелей мотиву виборів короля з допомогою надприродних сил. Так, у одному з варіантів казки селянин Степан орав, а потім сів обідати на плузі. Це був Божий знак, ангел приніс корону і надягнув йому на голову. Є. Перфецький вважає, що це ім'я є дотичним до імені першого угорського короля Іштвана — Стефана, адже його зображують в час коронації таким чином, що ангели кладуть корону йому на голову. Обидва мотиви відомі з античної традиції, древніх міфів, вони зустрічаються і в Біблії.

Корона, що сідає на голову хлопця, згідно з волею надприродних сил, є таким оповідальним елементом, паралелі до якого можна знайти у давній

культурі, і який у середні віки став частиною епосу багатьох народів Центральної Європи, про що згадують З. Кузеля та І. Кріза. Те, що король походить з низів і стає ним всупереч волі вельмож, теж вважається Божим призначенням. Цей мотив аналізує А. Давід, згадуючи, що в українському фольклорі, так само, як і в сербському, хорватському, угорському тощо, наголошено на Божій волі у виборі короля [30, р. 314].

Щодо образу відомого владника, то Петро Лінтур зазначив, що він «націоналізується», «демократизується» в українському фольклорі, й справді бачимо, що ідеалізований образ героя містить такі позитивні людські якості, як мудрість, справедливість, чесність, доброта та ін. Бінарна опозиція *бідний* — *багатий* тут вирішується таким чином, що король Матяш має селянське походження, тобто він *свій*, з бідняків, а опозиція *свій* — *чужий* стосовно національності медіюється так, що Матяш виявляється русином за походженням і за вірою, він є оборонцем країни від зовнішніх ворогів. Він входить до кола власних національних героїв і діє в знайомих казкареві й слухачам обставинах.

2008 р. у м. Клуж, Румунія (відомо, що історичний король справді походив з Клужа чи, угорською, Коложвара, що входив до складу Угорщини), відбулася міжнародна конференція «Угорський Ренесанс», присвячена 550-річчю вступу Матяша на трон. На конференції прозвучали, окрім інших, і фольклористичні доповіді І. Крізи («Матяшівська традиція у період Просвіти»), К. Югас («Матяшівська традиція в угорському та європейському фольклорі»), І. Лукача («Образ Матяша в південнослов'янському народному епосі»), Л. Мушкетик («Король Матяш у фольклорі Закарпаття») та ін. [35].

Отже, як бачимо, український фольклор про короля Матяша репрезентований прозовими жанрами — усними наративами, казками та переказами. Він доволі активно збирався та публікувався в різноманітних збірках. Образу короля Матяша у фольклорі українців присвячено немало досліджень як місцевих, так і фольклористів та істориків інших регіонів та країн. У наш час ці студії носять узагальнюючий характер, містять чимало міжнародних паралелей, досліджень тематики та сюжеттики творів. Найбільше розвідок присвячено оригінальній українській казці про Матяша і Поган-дівча.

1. Вархол Н. Матвій Корвін у народній прозі українців Східної Словаччини / Н. Вархол // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — 1988. — Т. 15. — Ч. I. — С. 141—154.
2. Вратель М.А. Руський соловей: Народна лира или собрание песней на разных угро-русских наречиях / М.А. Вратель. — Ужгород, 1890.
3. Вратель М.А. Угро-русски народны співанки / М.А. Вратель. — Будапешт, 1901.
4. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість / В. Гнатюк. — К. : Наукова думка, 1966. — 250 с.
5. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Т. I: Легенди і новелі // Етнографічний збірник. — 1897. — Т. 3. — 236 с.
6. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі Т. II: Казки, байки, оповідання про історичні особи й анекдоти // Етнографічний збірник. — 1898. — Т. 4. — 254 с.
7. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Т. VI: Байки, легенди, історичні перекази, новелі, анекдоти — з Бачки // Етнографічний збірник. — 1911. — Т. 30. — 355 с.
8. Закарпатські замки / упоряд., вст. ст., прим. І. Хланті. — Ужгород : Закарпаття, 1995. — 172 с.
9. Зачаровані казкою / українські народні казки в записах П.В. Лінтура ; упоряд. І.М. Сенька, В.В. Лінтур. — Ужгород : Карпати, 1984. — 526 с.
10. Казки Буковини; Казки Верховини / зап. та впоряд. М.Г. Івасюк. — Ужгород : Карпати, 1968. — 224 с.
11. Казки Закарпаття / запис, упоряд. і літ. опрац. М. Зінчука. — Чернівці : Букрек, 2009. — Кн. 23. — 456 с. — (Серія: Українські народні казки).
12. Криза І. Угорський король Матяш в усній народній творчості Закарпаття / І. Криза // Народна творчість та етнографія. — 2005. — № 2. — С. 60—65.
13. Кузеля З. Угорський король Матвій Корвін в слав'янській усній словесності, розбір мотивів, зв'язаних з його іменем / З. Кузеля // ЗНТШ : I—IV. — 1905. — Т. 67. — С. 1—55 ; VI. Матвій Корвін у Словінців. — 1905. — Т. 68. — С. 55—82 ; VII—VIII. Матвій Корвін у Словінців. — 1906. — Т. 69. — С. 31—69 ; IX—XI (Конєць). — 1906. — Т. 70. — С. 86—113.
14. Легенди нашого краю / ред.-упоряд. П. Скундь. — Ужгород : Карпати, 1972. — 216 с.
15. Лінтур П. Король Матвій Корвін в угро-русской народній традиції / Лінтур П. // Народна школа. — Унгвар : Статті: 1940/41. — № 7. — С. 24—134 ; Тексти: 1940/41. — № 8. — С. 150—156.
16. Матяш, король Русинув / матеріал убрав, ушорив, застачив власними статтями, коментаріями и словником Ігорь Керча. — Ніредьгаза, 2001. — 162 с.
17. Мельник В.М. Історія Закарпаття в усних переказах та історичних піснях / В.М. Мельник. — Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1970. — 226 с.
18. Мушкетик Л.Г. Угорський король Матяш як герой слов'янського фольклору: матеріали і дослідження / Л.Г. Мушкетик // Слов'янський світ. — 2008. — № 6. — С. 30—44.
19. Мушкетик Л.Г. Фольклор українсько-угорського порубіжжя / Л.Г. Мушкетик. — К. : Український письменник, 2013. — 496 с.
20. Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат / В. Сокіл. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1995. — 157 с.
21. Сенько І. Історичні події Угорщини в усній традиції українців Закарпаття / І. Сенько // Acta Hungarica. — 1992. — Вип. III. — С. 84—88.
22. Сокіл В.В. Українські історико-героїчні перекази / В. Сокіл. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. — 320 с.
23. Три золоті слова: Закарпатські казки Василя Короловича / запис текстів та впоряд. П.В. Лінтура. — Ужгород : Карпати, 1968. — 240 с.
24. Фольклорні матеріали з отчого краю / збір. В. Сокіл та Г. Сокіл ; у ноті завела Л. Лукашенко. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1998. — 614 с.
25. Чарівна торба: Українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М. Шопляка-Козака / упоряд., передм., прим. та словн. І.М. Сенька ; запис текстів І.М. Сенька, В.М. Сенька. — Ужгород : Карпати, 1988. — 170 с.
26. Чорі Ю. Що не сільце — своє лице: Легенди, перекази та оповіді про закарпатські міста, села й присілки / Ю. Чорі. — Ужгород : Госпрозрах. ред.-видав. відділ у справах преси та інформ., 2007. — 248 с.
27. Чорі Ю. Землі до лица її околиця: Легенди, перекази та оповідання про гори, скелі, пагорби, полонини, пам'ятні камені, шляхи-стежини, перевали, озера, болота, криниці, колодязі, печери-пивниці, звори, урочища Закарпаття / Ю. Чорі. — Ужгород : Госпрозрах. ред.-видав. відділ у справах преси та інформ., 2003. — 224 с.
28. Як то давно було: Легенди, перекази, бувальщини, білиці та притчі Закарпаття у записах І. Сенька. — Ужгород : Закарпаття, 2003. — 368 с.
29. Dömötör T. Monda // A magyar folklór / T. Dömötör. — Budapest, 1979. — P. 259—283.
30. Dávid A. A Mátyás király alakja a közép-európai folklórban / A. Dávid // Helikon. — 1971. — P. 308—321.
31. Gunda B. Magyar-szláv néprajzi kapcsolatok / B. Gunda // A magyarság és a szlávok / szerk. Gunda B. — Budapest, 2000. — P. 165—185.
32. Kriza I. A Mátyás-hagyomány évszázadai / I. Kriza. — Budapest : Akadémiai K., 2007. — 241 p.
33. Kriza I. Rex Lustus, Rex Clarus : Mátyás király a néphagyományban / I. Kriza // Hunyadi-Mátyás Emlékkönyv Mátyás király halálának 500 év / Kriza I. — Budapest, 1990. — P. 363—410.

34. Mesék és mondák Mátyás királyról / a szöveg. válog. és utószót írta *Vrabel* király és Kossuth Lajos nyomában / Ortutay Gy. '4ke4 Hallhatatlan népköltészet. — Budapest, 1966. — P. 264—270.
35. *Perfekij E.* Podkarpatské a haličskoruské tradice o králi Matyašovi Corvinovi / *Perfekij E.* // Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. — 1926. — R. IV. — P. 43—55.
36. Tüzoltó nagymadár : Beregújfalusi népmesék és mondák / Penckóferné Púnykó M. gyűjtése. — Budapest ; Ungvár : Hatodik Sip, 1993. — 334 p.
37. Ungi népmesék és mondák / gyűjt. és bev. rész írta Géczy J. — Budapest : Akadémiai K. ; Madách K., 1989. — 620 p.
38. *Vrabel M.* Ruthén népmondák Mátyás királyról / *Vrabel M.* // Ethnographia. — 1893. — № 4. — P. 160.

Lesya Mushketyk

ON GATHERING AND STUDY
OF UKRAINIAN FOLKLORE
ABOUT HUNGARIAN KING MATTHIAS

Historical narrations about King Matthias Corvinus, famous Hungarian ruler of the Late Middle Ages, in the Western Ukrainian folklore has been represented by legends, tales and

oral traditions. At various times, these creations were quite actively collected, published and studied by folklorists and historians, so native ones as foreigners. Nowadays, the scientists' findings are mostly generalized as well as containing a lot of international comparisons especially as for research-works in themes and plot structures.

Keywords: folklore, King Matthias, Hungarian, Ukrainian, collections, researches, genres, works.

Лєся Мушкетик

СОБИРАНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ
УКРАИНСКОГО ФОЛЬКЛОРА
О ВЕНГЕРСКОМ КОРОЛЕ МАТВЕЕ

Исторические повествования об известном венгерском правителе времен средневековья — короле Матвее Корвине в западноукраинском фольклоре представлен сказками, легендами и преданиями. В различные периоды эти произведения активно собирались и публиковались, а также изучались как местными фольклористами и историками, так и учеными других стран. В наше время выводы исследователей носят обобщающий характер, включают много международных параллелей, исследований тематики и сюжетики произведений.

Ключевые слова: фольклор, король Матяш, венгерский, украинский, сборники, исследования, жанры, произведения.